

Ο σταυρός, η σταύρωση και τα όνειρα

Μαρώ Τριανταφύλλου

Δρ. Αρχαίας Ιστορίας

Περίληψη: Το άρθρο αυτό συζητά το θέμα της σταύρωσης ως τιμωρητικής πρακτικής των αρχαίων χρόνων, επιβαλόμενης συνήθως σε καταδίκους από κατώτερα οικονομικά και κοινωνικά στρώματα και πάντως επενδυμένης με διάθεση εξευτελισμού του εκτελουμένου. Η συχνότητα απόδοσης της ποινής ήταν τέτοια ώστε η σταύρωση αλλά και ο σταυρός μόνος πέρασαν στην συμβολική των ονείρων και έγιναν αντικείμενο μελέτης και ερμηνείας από τους ασχολούμενους με την ονειροκριτική, όπως ο Αρτεμίδωρος ο Δαλδιανός, που διαθέτει στα Ονειροκριτικά του μια ολόκληρη κατηγορία με όνειρα που περιέχουν σταύρωση και των οποίων η ερμηνεία αλλάζει ανάλογα με την κοινωνική θέση και τα συμφέροντα του ονειρευτή.

Summary: This article argues the crucifixion as a punishment practice during the antiquity, usually imposed on convicts of low social and economical levels, also with a humiliating and degrading disposition against the moribund. The frequency of this penalty is proved by the fact that cross and crucifixion became part of the writers working on the interpretation of dreams, such as Artemidorus Daldianus, who makes a separated category of dreams containing images of crosses or crucifixions. The interpretation of this kind of symbols depends on the social position of the dream-maker.

Λέξεις – κλειδιά: σταυρός, σταύρωση, χριστιανικό μαρτύριο, όνειρο, ονειροκριτική, Αρτεμίδωρος, ο σταυρός ως ονειρικό σύμβολο

Key words: cross, crucifixion, Christian martyrdom, dream, Artemidorus, cross as dream symbol

Η σταύρωση έχει ταυτιστεί στο μυαλό μας με την μαρτυρική θανάτωση του Ιησού. Αυτό οφείλεται εν πολλοίς στην Εκκλησία και δευτερευόντως –αλλά όχι πολύ λιγότερο από τον 20^ο αι. και μετά– στο Χόλλυγουντ, από το οποίο το πλατύ κοινό έχει σχηματίσει κυρίως εικόνα για τον πρώιμο χριστιανισμό. Ωστόσο η σταύρωση είναι πολύ παλιά τεχνική τιμωρίας και ο σταυρικός θάνατος του Ιησού εντάσσεται σε μια τεράστια σειρά σταυρώσεων από τα πανάρχαια χρόνια. Άλλωστε, όπως ξέρουμε, δεν ήταν μόνος στον Γολγοθά, δίπλα του είχαν σταυρωθεί και δύο ληστές.

Σύμφωνα με τους ερευνητές, εφευρέτες του μαρτυρίου ήταν οι Πέρσες.¹ Αναφέρεται μάλιστα ότι, όταν ο Δαρείος Α΄ κυρίευσε τη Βαβυλώνα «ανεσκολόπισε», δηλαδή έδεσε ή κάρφωσε πάνω σε σταυρό τρεις χιλιάδες επιφανείς Βαβυλωνίους πολίτες. Γρήγορα απλώθηκε σε ολόκληρο τον κόσμο της Μεσογείου και μαρτυρίες για τύπους σταυρικού θανάτου έχουμε από εκατοντάδες συγγραφείς της αρχαιότητας. Λέμε: «τύπους σταυρικού θανάτου», γιατί και οι πληροφορίες είναι αρκετά συγκεχυμένες –όπως συμβαίνει συνήθως όταν οι

¹ Σχετικές πληροφορίες βρίσκουμε στον Ηρόδοτο (1.128, 3.132) και αλλού.

συγγραφείς αναφέρονται σε κάτι παγκοίως γνωστό στην εποχή τους— αλλά και γιατί πραγματικά οι τύποι σταυρών και σταυρώσεων ήταν πολλοί.²

Ο σταυρός —το ξύλον, όπως λεγόταν και όπως το ξέρουμε από τη σπαρακτική ευαγγελική περικοπή της Μ. Πέμπτης «σήμερον ἐπὶ ξύλου κρεμάται ὁ ἐν ὕδασι τὴν γῆν κρεμάσας»— ο σταυρός, λοιπόν, ήταν, συνήθως, ένα κάθετο κομμάτι ξύλου μπηγμένο στη γη πάνω στο οποίο δενόταν ο κατάδικος. Η ίδια η αρχαία λέξη *σταυρός* σημαίνει παλούκι, όπως μας πληροφορεί ο λεξικογράφος Ησύχιος, που ορίζει την λέξη ως «όλα τα ὄρθια, μπηγμένα στη γη ξύλα».³ Ο σταυρός σε σχήμα Γ ή Χ ήταν πολύ διαδεδομένος στα χρόνια της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, ενώ δεν ήταν άγνωστο το σχήμα που προτιμά η ανατολική χριστιανική εικονογραφία.

Για τη σταύρωση, ο κατάδικος μπορεί να δενόταν πάνω στο σταυρό, όπως οι ληστές που σταυρώθηκαν μαζί με τον Ιησού. Ο Κρέοντας στη σοφόκλεια *Αντιγόνη* απειλεί τον φύλακα που του φέρνει τα νέα της απόπειρας ταφής του Πολυνείκη πως, αν δεν του βρει τον ένοχο, θα τελειώσει τη ζωή του «κρεμασμένος ζωντανός».⁴ Στο αρχαίο μυθιστόρημα του Ξενοφώντα του Εφέσιου, *Τα κατ' Ἀθθειαν και Ἀβρακόμην (Εφεσιακά)*, ένα από τα γνωστότερα αρχαιοελληνικά μυθιστορήματα, έργο του 1^{ου} μ.Χ. αι., θα βρούμε το νεαρό ήρωα να καταδικάζεται να δεθεί πάνω σε σταυρό στην ερημιά και να πεθάνει με θάνατο αργό ολομόναχος. Άλλοτε πάλι καρφωόταν, όπως ο Ιησούς. Η ιστορία του Τιτάνα Προμηθέα μας δίνει ένα αντίστοιχο παράδειγμα. Ο Αισχύλος περιγράφει λεπτομερειακά τη σκηνή της σταύρωσής του στον Κούκασο, με κρικέλια στα

πόδια, χαλκάδες στα χέρια και μια σφήνα από σίδηρο μπηγμένη στα στήθια.⁵ Στα ρωμαϊκά χρόνια, τα καρφιά μπηγόνταν ακριβώς κάτω από τους καρπούς, τα πόδια λύγιζαν και ένα μεγάλο καρφί ένωνε τα μετατάρσια. Υπήρχαν φορές που χρησιμοποιούσαν ένα ακόμη καρφί, αυτό που διατρύπουσε τα σπλάχνα. Σ' αυτόν τον τύπο σταύρωσης ο θάνατος έρχονταν γρηγορότερα. Οι πηγές μας πληροφορούν πως δίνονταν στους κατάδικους αναλγητικά ποτά πριν και κατά τη διάρκεια του μαρτυρίου. Είναι αυτό που αναφέρεται και στα Ευαγγέλια ότι ο στρατιώτης προσπάθησε να δώσει «ξίδι και χολή»⁶ στο σταυρωμένο Ιησού. Μερικές φορές το σώμα του καταδίκου ετοποθετείτο ανάποδα (με το κεφάλι προς τα κάτω) όπως λέει η παράδοση ότι πέθανε ο απόστολος Ανδρέας.

Με τα χρόνια τον παραδοσιακό σταυρό αντικατέστησε η *furca*, ένα παλιότερο όργανο βασανισμού των δούλων, σε σχήμα Λ. Ο "φουρκισμός" εθεωρείτο ανθρωπιστικότερος τρόπος θανάτου από τη σταύρωση, γιατί σ' αυτόν ο θάνατος ερχόταν γρήγορα. Υιοθετήθηκε από τον Κωνσταντίνο και τους μετέπειτα χριστιανούς αυτοκράτορες, γιατί η σταύρωση ως τιμωρία συνεχίστηκε και στα χριστιανικά χρόνια.

Επειδή η σταύρωση ήταν τρόπος θανάτου όχι μόνο εξαιρετικά οδυνηρός αλλά και εξευτελιστικός, ήταν μια τιμωρία που επιφυλασσόταν σε ανθρώπους των κατώτερων τάξεων ή δούλους αλλά και σε αιχμαλώτους πολέμου, ειδικά μάλιστα στο ρωμαϊκό κόσμο. Το ρωμαϊκό δίκαιο είναι έντονα ταξικό, αφού προσγράφει άλλες ποινές για τα μέλη των ανώτερων τάξεων (*honestiores*) και άλλες για

² Σενέκας ο Νεώτερος *Dial. 6 [Cons. Marc.] 20.3*, με την πολύ ενδιαφέρουσα παρατήρηση για τις πολλές τυπολογίες σταυρών και σταυρώσεων. Έτι παραστατικότερος ο Ιώσηπος (*Ιουδ. Πολ.*, 5, 449-451).

³ «οἱ καταπεπηγότες σκόλοπες, χάρακες καὶ πάντα τὰ ἐστῶτα ξύλα».

⁴ Στχ. 309.

⁵ «βαλὼν νιν ἀμφὶ χερσὶν ἐγκρατεῖ σθένει ῥαιστήρι θεῖνε, *πασσάλευε* πρὸς πέτραις» (στχ. 55-56).

Η αντίστοιχη περιγραφή στον *Προμηθέα* του Λουκιανού προσιδιάζει εντελώς με τις ευαγγελικές περιγραφές της σταύρωσης.

⁶ «ἔδωκαν αὐτῷ πιεῖν ὄξος μετὰ χολῆς μεμιγμένον», *Ματθ. 27,34*.

τους ταπεινούς της γης (*humiliores*)⁷. Αυτοί καλούνται με το θάνατό τους να προσφέρουν θέαμα στο λαό της Ρώμης αλλά και των άλλων πόλεων της Αυτοκρατορίας. Συχνότατα, λοιπόν, η εκτέλεση ενός ή πολλών καταδίκων ομαδικά παίρνει τη μορφή θεατρικής παράστασης και γίνεται δημόσια στις αρένες, μπροστά στα μάτια του πλήθους. Τέτοιες παραστάσεις συνοδεύουν συχνά τους θριάμβους ενός στρατηγού ή αυτοκράτορα, δηλαδή τις πολυήμερες γιορτές μετά από μια μεγάλη ή «μεγάλη» νίκη. Τα χριστιανικά μαρτύρια δεν είναι δηλαδή μια ειδική περίπτωση επίδειξης σκληρότητας από μέρους της ρωμαϊκής πολιτείας. Εντάσσονται στο γενικότερο πλαίσιο της τιμωρίας, όπως την εννοεί το ρωμαϊκό δίκαιο. Μολονότι ανεξίθρησκη αυτοκρατορία η Ρώμη, είχε μια θρησκευτική απαίτηση, που στην πραγματικότητα ήταν πολιτική: τη θυσία, μια πράξη δηλαδή δήλωσης νομιμοφροσύνης και υπακοής στη ρωμαϊκή πολιτεία. Οι χριστιανοί αρνούσαν, άρα παρέβαιναν το νόμο και αυτό ήταν μια από τις συχνότερες αιτίες που οδηγούνταν στα δικαστήρια και από εκεί στο μαρτύριο. Αν δέχονταν να θυσιάσουν, έστω και δι' αντιπροσώπου, αθωνόνταν.

Είναι αλήθεια πως οι Ρωμαίοι υπήρξαν ιδιαίτερα εφευρετικοί σε αιματηρά θεάματα: μονομαχίες, θηριομαχίες, ομαδικές σταυρώσεις και θεατρικές παραστάσεις με θέμα μύθους που ο ήρωάς τους είχε δύσκολο τέλος. Στις αρένες της αυτοκρατορίας, η εκτέλεση των καταδίκων έπαιρνε συχνά τη μορφή μιας θεατρικής παράστασης, ενός *μίμου*, κατά την διάρκεια του οποίου ο καταδικασμένος σε θάνατο υποδύοταν

⁷ Αυτοί που ανήκουν στις κατώτερες τάξεις είτε παραδίνονται στα μεταλλεία είτε σταυρώνονται, όσοι ανήκουν στις υψηλές τάξεις εξορίζονται για πάντα, γράφει χαρακτηριστικά ο νομικός Paulus (*Paulus, Sententiae*, V). Πβ. Θεοφάνης (760-818) *Χρονογραφία*, 405, τον 9^ο ακόμη αιώνα εκπλήττεται επειδή εικονολάτρες αριστοκράτες τιμωρήθηκαν με βασανιστήρια που δεν άρμοζαν στην τάξη τους:

«ὡς πολλοὺς αὐτῶν ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας τιμωρηθῆναι μελῶν ἐκκοπαῖς καὶ μάστιξι καὶ ἐξορίαις καὶ ζημίαις, μάλιστα δὲ τοὺς εὐγενεῖα καὶ λόγῳ διαφανεῖς».

διάφορες φάσεις της ζωής ενός τέτοιου ήρωα και πέθαινε πραγματικά στο τέλος της παράστασης με τον τρόπο που υπεδείκνυε ο μύθος. Επειδή ο σταυρικός θάνατος ήταν αργός και το πλήθος των θεατών βαριόταν να περιμένει, συνδυαζόταν και με άλλους τρόπους θανάτωσης, που έκαναν το θέαμα... θεαματικότερο. Μια ενδιαφέρουσα πληροφορία διασώζει ο Ρωμαίος ποιητής Μαρτιάλης, που έζησε στα χρόνια του Νέρωνα: ο ληστής Λωρέλος (*Laurelus*) καταδικάστηκε σε θάνατο για σωρεία εγκλημάτων. Τον υποχρέωσαν να παίξει το ρόλο του Προμηθέα: καρφώθηκε πάνω σε σταυρό και έπειτα έβαλαν ένα αγριογούρουνο (στη θέση του αετού φυσικά) να του ξεσκίσει τις σάρκες.⁸ Με τον ίδιο περίπου τρόπο τέλειωσε τη ζωή της η χριστιανή Βλαδίνα (*Μαρτύριον τῶν ἐν Λουγδούνῳ τελειωθέντων*) ενώ για τον περίφημο Πιόνιο, που μαρτύρησε κάπου ανάμεσα στα 160 με 170, η σταύρωση συνοδεύτηκε με καύση του σώματός του.

Βέβαια, είναι αλήθεια πως η μακρά διάρκεια μιας θανάτωσης ήταν μέρος της ιδεολογίας του ρωμαϊκού δικαίου. Ο νομικός Ουλπιανός θεωρεί πως ποινή είναι η εκδίκηση του αδικήματος, ενώ ο συνάδελφός του Κουντιλιανός επιμένει πως η ποινή πρέπει να εκτελείται σε δημόσια θέα. Σε ό,τι αφορά τις σταυρώσεις γράφει πως πρέπει να επιλέγεται μια κεντρική τοποθεσία, πολυσύχναστοι δρόμοι, ας πούμε, ώστε να βλέπουν τους σταυρωμένους όσο περισσότεροι άνθρωποι μπορούν και να συνετίζονται.

Ήταν τόσο συχνή η σταύρωση, τόσο μέσα στην καθημερινότητα των ανθρώπων, που είχε περάσει ακόμα και στα όνειρα τους. Η *ονειροκριτική*, η τέχνη δηλαδή της ερμηνείας των ονείρων ήταν πολύ διαδεδομένη στην αρχαιότητα. Από την πλούσια σχετική φιλολογία, άρτιο σχεδόν διασώζεται ως εμάς μόνο το σύγγραμμα *Ονειροκριτικά* του Αρτεμίδωρου Δαλδιανού (2^{ος} αι. μ.Χ.), έστω και

⁸ *Liber Spectaculorum*, 9.

μετά από πολλές περιπέτειες. Ο συγγραφέας, κατά τα λεγόμενά του, είχε ασχοληθεί πολύ σοβαρά με το αντικείμενό του –παινεύεται πως είχε διαβάσει όλα τα έργα που είχαν γραφτεί για τα όνειρα, πολλά από τα οποία, μας λέει, κοπίασε ιδιαίτερα για να τα βρει. Διαμόρφωσε μια επιμελημένη μέθοδο ανάλυσης των εκατοντάδων ονείρων που συνέλεξε και μελέτησε για να αποκρυπτογραφήσει ως παράδειγμα. Στην *Ερμηνεία των Ονείρων* (1899) ο Φρόντ μιλά εκτενώς για το έργο του.

Για τον Αρτεμίδωρο, λοιπόν, που το βιβλίο του είναι ένα υπέροχο συμπλήρωμα εικόνων και παρατηρήσεων, ηθών, εθίμων στάσεων ζωής, απόψεων ακόμα και αντίληψης των συγγενικών σχέσεων της εποχής του, υπάρχουν δύο τύποι ονείρων, ο *όνειρος* και το *ένυπνιον*. Από τα δυο, το σημαντικό για την μαντική είναι ο *όνειρος*:

«ταύτη γὰρ ὄνειρος ἐνύπνιον διαφέρει, ἧ συμβέβηκε τῷ μὲν εἶναι σημαντικῶ τῶν μελλόντων, δὲ τῶν ὄντων».⁹

Στα όνειρα βλέπει κανείς, υποστηρίζει, πράγματα από την καθημερινότητα, τα οποία συμβολίζουν καταστάσεις ή περιπέτειες που πρόκειται να περάσει ο ονειρευτής. Άρα, πρέπει να βρεθεί τρόπος να ερμηνευτούν και να έρθει στο φως η πραγματική τους σημασία, για να προστατευτεί ο ονειρευτής ή να μην ανησυχεί άσκοπα.

Ανάμεσα στη σωρεία ονείρων που επιλέγει να παραθέσει και να εξηγήσει –κατά-σκευάζοντας τυπολογίες και κατηγορίες– αρκετά αναφέρονται σε ποινές για παραβάσεις του νόμου. Ποινές που, αν λάβει κανείς υπόψη τον δημόσιο χαρακτήρα της απονομής δικαιοσύνης –βασική αρχή του ρωμαϊκού δικαίου– ο ονειρευτής εύκολα θα μπορούσε να έχει υπάρξει μάρτυρας της εκτέλεσής τους. Αν και θα περίμενε κανείς τέτοια όνειρα να δηλώνουν κακό, ωστόσο πολύ συχνά, όχι όμως

πάντα, προλέγουν πράγματα καλά για τον ονειρευόμενο ή κάποιο αγαπημένο του πρόσωπο. Οι μονομάχοι, για παράδειγμα, όποια ειδικότητα κι αν είχαν, μπορεί να ήταν θαυμαστοί για τη γενναιότητά τους, όμως ανήκαν στο περιθώριο, ήταν κοινωνικά στιγματισμένοι –όπως συμβαίνει συνήθως με τους ανθρώπους του θεάματος στον αρχαίο κόσμο αλλά και αργότερα. Κι όμως, σύμφωνα με τον Αρτεμίδωρο, αν κάποιος ονειρευτεί ότι αγωνίζεται στην αρένα με κάποιον Θράκα –δηλ. τον καλύτερα εξοπλισμένο μονομάχο– θα πάρει γυναίκα πλούσια, αφού το σώμα του Θρακός είναι καλυμμένο από τα όπλα του, και φιλόπρωτη, γιατί οι Θράκες είναι άξιοι αγωνιστές και συνήθως νικούν. Η μονομαχία στον Αρτεμίδωρο σημαίνει γενικά είτε παραπομπή στο δικαστήριο είτε γάμο.¹⁰

Μερικά από τα όνειρα που αναλύει αναφέρονται ευθέως στη σταύρωση, στην οποία διαθέτει ειδικό κεφάλαιο «Περί σταυρού». Η ερμηνεία τους είναι ιδιαίτερος ενδιαφέρονσα· δεν προλέγουν συνήθως, όσο κι αν αυτό μας παραξενεύει, κάτι κακό. Άλλωστε μια αρχή της ερμηνείας των ονείρων είναι η αντίθεση μεταξύ του ονειρικού συμβόλου και του αντικειμένου και της χρήσης του στην πραγματική ζωή. Έτσι, να σταυρώνεται κανείς είναι καλό για όσους ταξιδεύουν στη θάλασσα, επειδή ο σταυρός είναι κατασκευασμένος από ξύλα και καρφιά όπως και το πλοίο, και το κατάρτι του είναι όμοιο με σταυρό (Ο Αρτεμίδωρος προτάσσει τον σταυρό σε σχήμα T, που μοιάζει πολύ με τα κατάρτια των πλοίων. Άλλωστε η δέση «άτακτων» ναυτικών στο κατάρτι είναι αρχαία τιμωρία, απόηχος της οποίας είναι το αίτημα του Οδυσσέα για να περάσουν χωρίς απώλειες το νησί των Σειρήνων, στο μ της *Οδύσσειας*). Είναι καλό για τους φτωχούς επίσης, εξηγεί, γιατί ο σταυρωμένος στέκει ψηλά και τρέφει πολλά όρνεα. Το όνειρο στο οποίο κάποιος θα δει σταυρό σημαίνει ακόμη ότι κάτι κρυφό θα

⁹ *Ονειροκριτικά*, Α, 1.

¹⁰ *Ονειροκριτικά*, Β, C. XXXII, *Περί μονομαχίας*.

φανερωθεί, γιατί ο σταυρός είναι ορατός σε όλους (όπως είδαμε να επιμένουν οι νομικοί της Ρώμης). Τους πλουσίους, όμως, τους βλέπει, «μια και οι σταυρωμένοι σταυρώνονται γυμνοί και χάνουν τις σάρκες τους».¹¹

Ενδιαφέρον είναι ο συσχετισμός με τον γάμο: σε έναν άγαμο άντρα το όνειρο με σταυρό προλέγει γάμο, επειδή ο σταυρωμένος *δένεται*, αλλά αμφιλεγόμενο ως προς τα συμφέροντα του ονειρευόμενου. Η ίδια λογική ισχύει και για τις φίλιες και τους συνεταιρισμούς. Για τους δούλους, πάντως, είναι σημάδι πως θα αποκτήσουν την ελευθερία τους, γιατί οι σταυρωμένοι δεν δίνουν πια λόγο σε κανέναν («άνυπότακτοι γαρ οί σταυρωθέντες»). Όσους θέλουν να ζήσουν στην πατρίδα τους, αυτούς που καλλιεργούν τη δική τους γη και όποιους φοβούνται να μην εκδιωχθούν από κάπου, τους

διώχνει και δεν τους αφήνει να παραμείνουν στο σημείο όπου βρίσκονται, γιατί ο σταυρός κρατά το σώμα του σταυρωμένου πάνω από την γη και τον εμποδίζει να πατήσει στο χώμα. Να ονειρευτεί κανείς ότι σταυρώθηκε μέσα σε πόλη σημαίνει εξουσία ανάλογη με τον τόπο στον οποίο στήθηκε ο σταυρός.¹²

Όπως βλέπουμε, το όνειρο αλλάζει σημασία ανάλογα με την κοινωνική θέση, την εργασία, τις έγνοιες που απασχολούν τον ονειρευτή. Δεν υπάρχουν απaráβατοι κανόνες, μια αμφιμονοσήμαντη αντιστοιχία μεταξύ συμβόλου της ονειρικής εικόνας και της ερμηνείας που δίνεται. Πάντως σε ό,τι αφορά το θέμα της σταύρωσης, επιβεβαιώνει πόσο διαδεδομένη ήταν η ποινή αυτή, αφού εισέρχεται στα όνειρα με συχνότητα που να μπορεί να αποτελέσει κατηγορία προς ανάλυση.

¹¹ *Ονειροκριτικά, Β, C. LIII, Περί σταυροῦ.*

¹² Ο.π.